

Az üdv matematikája?

*Kísérlet Pascal „fogadásának”
nyelvmatematikai értékelésére (1. rész)¹*

I.

Pascal olyan gondolkodó, akit a történelem sem tud maga alá temetni, múlttá tenni, kezdi Sesztov a Pascalról szóló tanulmányát. És száz év múltán hozzátehetjük: a történelem állítólagos „vége” sem. Pascal nem ismerte el a történelem ítéletét végső tekintélynek, mondja Sesztov, s idézi a híres pascali mondatot: „Jézus szenvedése a világ végezetéig fog tartani: ez idő alatt nem szabad aludnunk.” Pascal maga is azok közé tartozik, akik abban segítenek, hogy ne aludjunk, hanem folytonosan ébresszük magunkat. Amikor a következőkben a híres pascali fogadást elemezzük, elemzésünk értelme sem lehet más, mint hogy magunkat ébresszük.²

Ahogy ő is folytonosan ébresztette magát. Igaza van Sesztovnak: „Zaklatott, nyugtalan, ám mély és koncentrált gondolkodásának minden erejével arra törekedett, hogy a történelem árja ne sodorja magával”, de abban már nincs, hogy „az újtól félt a legjobban”. Épp ellenkezőleg, olyan gondolkodónak látjuk, akiben a múlt és a jelen, sőt a jövő érzékenységei adnak egymásnak „kegyetlen találkozó”. „Érzékenységek kegyetlen találkozója. Megértés, újítás és megújuló visszatérés”, jellemzi Szabó Lajos a zsenit.

Lucien Goldmann – mint Prohászka Lajos is – tragikus gondolkodónak látja Pascalt, aki fókuszálja magában a kor széttartó érzékenységeit és a köztük levő töréseket, de a törés benne

1 A tanulmány bővebb, elektronikus változata honlapunkon érhető el (www.phszemle.hu).

2 Pascal, Blaise: *Gondolatok*, ford. Pődör László, Gondolat, Budapest, 1978, 233. töredék. Az egyes töredékekre csak e kiadás szerinti sorszámukkal hivatkozom. Helyszúke miatt minden más hivatkozást az elektronikus változat tartalmaz.

is feloldatlan maradt. Lehet, hogy mi is hasonló eredményre jutunk, de elemzésünknek – ahogy más irányban Goldmannénak is – az a célja, hogy feltárja a törést és okát magunkban és a mai világhelyzetben. A megértés talán közelebb visz a feloldásához is. Eliot szerint Pascal olyan gazdag és nagyszabású gondolkodó, aki mindig átforgatja azt, aki felé fordul. Egy gondolkodó addig élő, amíg kérdéseinkkel hozzá fordulhatunk, és segít azok megértésében, visszakövetésében, egészen odáig, „hogy aktuálisan egyetemesen fájjon”: enélkül nincs reményünk a törés feloldására sem.

A következőkben tehát a pascali „fogadást” faggatom. A *matematika felől nézve* ez az érv egy éppen felfedezett új terület, a valószínűségszámítás alapgondolatát akarja visszakövetni addig, „hogy aktuálisan egyetemesen fájjon”. A gondolatmenet az istenkeresést, a valószínűségszámítást, a Montaigne-i mélységű szkepszist és a kor dogmatikailag is, politikailag is forró kérdését, a janzenizmus üdvtanát szövi egybe kritikailag, hogy egy épp hogy csak körvonalaiiban megfogalmazódó matematikai fogalomban, a várható érték fogalmában összegezve adjon egyértelmű irányt e kérdéskomplexumban egymásnak feszülő erőeknek.

Mintha premier plánban állna előttünk egy olyan érzékenység, amelyben még nem válnak szét istenhit és kételkedés, matematika és szerencse/véletlen („fogadás”), dogma és kutatás kérdései, szó szerint „szóba állnak egymással” a végtelenül érintett, élő lelkiismeretben, „mert nem valami idegen embert érintő dolog forog itt kockán ...; hanem önmagunkról és mindenünkről van szó” (194). Vagy Ady nyelvén: „nem nyugszom addig, / Míg hitedet meg nem nyerem, / Mert kockán van az életem, / Mint árnyék, mikor elhanyatlik.” (*Istenhez hanyatló árnyék*)

Itt közelebről követhető, hogy mit jelent az „érzékenységek kegyetlen találkozója”. Pascalnak magának is oroszlánrésze van a valószínűségszámítás megalkotásában,³ matematikai érzékenységénél nem reprodukív, nem is egy már meglevő irányt folytató, hanem a matematikai gondolkodást új irányba lendítő produktív érzékenységről van szó. Másrészt Pascalban volt valami abból, amit Kierkegaard „a hit lovagjának” nevez. Épp ezért egész élete a hitetlenséggel, a saját hitetlenségével is folytatott állandó küzdelem az élő, és nem a társadalmi berendezkedés által diktált hitért. Érzékenysége nem zárja el magát a kor szkepszisétől, annak legmélyebb adott formáját éli és gondolja át magában: „Nem Montaigne-ban, hanem önmagamban lelem mindazt, amit benne látok” (64). Adyhoz, Dosztojevszkijhez hasonlóan *így* keresi azokat a pontokat, ahol ez a szkepszis *belülről* törhető át. Mai, a dialektikától alig érintett korunkban érdemes kimondani:

3 A valószínűségszámítás születését Pascal és Fermat levelezésére vezetik vissza. Koyré kétségbe vonja Pascal tudományos eredetiségét és jelentőségét, erről részletesebben lásd az elektronikus változatot.

éppen ez a dialektika lényege. Pascal „elszántan szembenéz a kértely démonával, amely elválaszthatatlan a hit szellemétől. Nem holmi gyengeségről árulkodó Montaigne-hatásról van tehát szó, hanem egészen másról: valódi affinitásról az ő és Montaigne kételkedése között”, mondja T. S. Eliot, aki ezen a ponton érezheti magát a legrokonabbnak Pascallal. Híres *Memorialjában* Pascal szembeállítja Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét a filozófusok Istenével, Guardini mégis létezés és értékelés anselmusi egységének folytatását látja a fogadásban; talán annak *személyesítését*, saját létére való alkalmazását. Annál inkább létezem személyesen, minél nagyobb érték áll életem centrumában, mondhatjuk, ha a mondatból nem vonjuk ki az érték indexét, a szenvedélyt, ami Pascal egész lényét, minden irányú tevékenységét áthatja.

Általában zavarba ejtő, hogy valakinél *egy* gondolatmenetben közvetlenül adjanak egymásnak találkozókat olyan, mai felfogásunk szerint egymástól távol álló érzékenységek, mint a matematika és a hit kérdései iránti érzékenység. Például Goldmann szerint „Pascálnál a szabadgondolkodó és a valószínűségszámítás ... a korhoz és a ... [fogadásos] érvelés körülményeihez kötött esetleges elem”.⁴ Már ez a zavar is fontos, negatív! jel. A matematikai érzékenység és a szenvedélyes hit ütközésének és találkozásának struktúrája az érdekes. A kérdés az: létrejön-e a *találkozás*. A kérdés nem külső kérdés, maga Pascal is mindig újra ezt kérdezi magától. Így ébreszti önmagát. Minket sem a filozófiatörténeti érdeklődés motivál. Kérdésünkkel Pascal önébresztését akarjuk folytatni, „alkalmazni magunkra”. Akár az derül ki, hogy létrejön a találkozás, akár az, hogy nem, a válasznak jelentősége van itt és most: jobban megvilágítja helyzetünket, és feladatot ró ránk itt és most.

A valószínűségszámítás alkalmazásai egyre magától értetődőbben hatják át életünk sok területét. Hol tudatosan, hol öntudatlanul annak átlagolási módszerei szerint értékeljük kilátásainkat, szabadsági fokainkat. De ad-e valóságos perspektívát? Milyen vezérlő értékek öltenek formát benne? Pascal a hit kérdéseit és a szerencsejáték kérdéseit *egy* szenvedéllyel kutatta, és éppen ez a szenvedély a közös nevező, amelynek alapján a kétfajta kutatás egymásra vonatkozott benne. A vezérlő értékek kérdése csakis e kölcsönös szenvedélyes érintettség terében elemezhető értelmesen. És amilyen szintig sikerül az elemző értékelés, olyan szintig szűnnek meg életünk e területei idegen tekintély uralma alatt állni: maga a matematikai gondolkodás tekintélye szűnik meg idegen tekintély lenni a kutató hit végtelen érintettsége előtt; meg tudja érinteni. Kérdezni és értékelni tudja kérdéseit, válaszait.

A mai matematikus az ilyen kristályosodási pontokhoz, ahol egészérzékenységéből, annak belső küzdelmeiből közvetlenül kristályosodik ki a matematizált gondolat, többnyire ambiva-

4 Erről részletesebben lásd az elektronikus változatot.

lensen viszonyul. „Ez nem tartozik a tiszta matematikánkhoz”, gondolja, de azért büszke, hogy ilyen forró kérdésekből született a 'tiszta matematikánk'. Hiába az egyértelműség a vezérlő értéke, ezen a ponton, ahol szakterületéről kilépve kellene értékelnie, alapelvét megtagadva inkább elfogadja ezt a kettős igazságot. Pedig itt válik *mérhetővé* a konkrét matematikai érzékenység a személyes-egyetemes érzékenységünkön. Mit mond, mit nem mond okról és esetlegességről, sorsról, találkozásról, bizonyításról, mérhetőségről, Istenről? Ezek tehát a kérdéseink, amelyekkel a pascali érv felé fordulunk.

A kész eredmény helyett a matematikai érzékenységre figyelünk

Le kell győznünk magunkban egy félelmet, hiszen egy, mindkét fél számára kényelmesnek tűnő, ám értelemromboló status quo-t bontunk fel. Mert „a gondolkodók árukésztermékként kezelik a matematikai eredményeket” (Szabó Lajos). Ha nem állunk meg a kész eredménynél, hanem születéséig visszakövetve azt kérdezzük: mi volt az a kérdéskör, amelyen a kutató – jelen esetben Pascal – *matematikai érzékenysége* kigyulladt, akkor új kérdésekkel, kételyekkel, ellenállásokkal szembesülünk. De a gondolkodó-kutató hit csak ezekkel szembenézve születhet újjá, születhet egészzé. Másrészt csak így szűnhet meg a matematikai gondolat tekintélye *idegen* tekintély lenni előttünk; „a geometriai tételek is érzelmekké” válnak, „mert az értelem természetünké tudja tenni az érzelmeket, és el tudja törölni a természetes érzelmeket” (95). Kérdésünk az, hogy Pascal *hite* előtt mennyire szűnt meg idegen tekintély lenni a *matematikai* gondolat!

Először tehát a matematikai *érzékenységet* vesszük közelebből szemügyre. E nem magától értetődő megközelítés több lépést foglal magában. Először: *nem a kész matematikai eredményre kérdezzünk, hanem a kezdettagadó, posztmodern matematika-értelmezésekkel szemben, amelyek többnyire szintén a kész eredményeket értelmezik, mi a születő matematikai gondolatot és az éppen felgyúló matematikai érzékenységet akarjuk tetten érni.* Mégsem valami önkényes, tetszőleges szubjektivitásról van szó. Hanem arról, amit Szabó Lajos Szent Pálra is utalva így ír le: „Egy gondolatot az aktualitásáig követni, a 'bolondság és bosszúság mozzanataíig', addig, hogy aktuálisan egyetemesen fájjon.”

Ez az érzékenység a „normál kutatásban” egy másik, már matematizált problémán vagy matematikai objektumon gyulad ki, és ennyiben már szakmai, és nem *egyetemes* kérdésről van szó. De amikor Pascal és Fermat a szerencsejátékokból kiindulva megalkotja a valószínűségszámítás nyelvét, vagy amikor Cantor létrehozza a(z álnaivul) „naivnak” nevezett halmazelméletet, a matematikát kiterjesztve „gondolatunk és szemléletünk” *minden* – fizikai, képzeleti és gondolati – tárgyára, akkor valami, a

fennálló matematikától *addig idegen, vagy elidegenedett jelenségként érintenek meg a maguk matematikai érzékenységével.*

Ez általában is jellemző az érzékenységre: egy idegenséget saját ellenállásának tekint, így néz szembe és küzd meg vele. Ebben van az ereje. „Az érzékenység az ellenállással való megütközés, sőt az ellenállás legyőzésének élménye, illetve ennek a legyőzésnek a valósága önmagára vonatkoztatva”, írja Tábor Béla.

Kutató matematikus barátaim szerint a matematikai kutatás egyik, ha nem a legfőbb része a *nyelvteretés*. Egy „kemény diónak” bizonyuló szakmatematikai probléma sokszor csak úgy megközelíthető, ha sikerül nyelvet teremteni hozzá. Még inkább igaz ez, ha különböző szakágak problémáit akarjuk összemérhetővé, egymás számára termékennyé tenni. Fontos, és a maga régiójában nagyon is értékelendő elgondolás. De van a nyelvteretésnek egy primerebb formája, amely rejtettebb idegenséget keres fel, s amelynek ez „szakosított” alkalmazása, kiaknázása. A pascali fogadásban erről a primerebb formáról van szó. Második lépésként tehát ennek a nyelvteretésnek a mibenlétét, a kétféle nyelvteretés különbségét kell megértenünk. Ehhez Szabó Lajos egy mondatát hívjuk segítségül.

Ha erőt érzékenység érint, okká válik

Ezt először egy, a témánktól távolabb eső példán, a polifónia kora középkori születésén szemléltetem. A templomok egyre nagyobb és komplexebb architektóniájú tereiben új hangzásvilág tárul fel, külön hallhatóvá válnak a hangok felhangjai. Az így felszabadított hatalmas erőt érinti meg a zenei érzékenység, hogy belőle valami évszázadokra kiható formát, vagy inkább formákat életre hívó ős-formát, képletszerű formamagot alkosson. Ez különbözteti meg a *zenei* érzékenységet a pusztán *akusztikus* érzékenységtől, amelyet egyoldalúan az erő nyugtáz le és ennek keres matematikai képletét. Ma a szintetizátor és computer nyit meg hatalmas, szédítő irányokban és arányokban táguló hangzásteret, lenyűgöző lehetőségeket nyitva a zenei érzékenység előtt. Egyre kevésbé látszik megkülönböztethetőnek az akusztikai és a zenei érzékenység, olyan folytonosnak tűnik köztük az átmenet. Az előbbi mintegy felszívja az utóbbit. Ez a dimenzióvesztés csak úgy kerülhető el, ha világosan kontúrozzuk a kettő közötti különbséget. Mindkettőhöz szükség van matematikai érzékenységre, hogy okká váljon. Az akusztikus jelenségben rejlő erő iránti érzékenység is megvan mind a kettőben. A polifónia születésének példáján azonban világosan tetten érhető a *különbség*: a zenei érzékenység másik pólusa nem *formális* értelemben matematikai. Itt a hangzásvilágban feltáruló új, még nyers erőt a dialógus és a dialektika drámája iránti érzékenység érinti meg. Nyilván az egyre komplexebb, de letisztultabb geometriájú architektóniára is válaszolva *letisztítja* ezt a hangzás-jelenséget

– ehhez szükséges a matematikai érzékenység –, hogy megjelenítse benne az egységes dialektikájának a drámáját. A hit által megszentelt gregorián uniszónó „hasad”, szétválik ellentétes szólamokra. Ettől az egység új, eddig rejtett feszültséggel telik meg. A feszültségből mozgás, közeledés, távolodás, kérdés születik, amit az ellentétes mozgásból születő erősebb összhang old fel. Mindez sokban megfeleltethető annak, ahogyan Tábor Béla a dialektikát írja le: Az „Egységes ... nem valami szubsztanciális (‘dolog’), hanem szüntelen hasadás, mégpedig egymásnak ellentmondó (egymással ellentétes, de egymásnak önmagukat ‘mondó’) ‘részekre’, és *ugyanabban az aktusban* ezeknek az ‘ellentmondó részeknek’ megismerése is. Ez a megismerés teszi lehetségessé, hogy ez a szüntelen hasadás mégis egységesnek hagyja az Egységeset, nem atomizálja, nem rombolja szét, nem ‘hasítja’ szét darabokra.” A kölcsönös megismerésnek az egymásra rezonáló egybecsengés felel meg.⁵ A szinte képletszerűvé letisztuló struktúra kontúrozza a hangzásvilág tágulását, a hangzás jelenségeinek elsöre mérhetetlennek tűnő sokaságát – ez a matematikai érzékenység munkája itt. Az akusztikus érzékenységben ható matematikai mozzanattal ellentétben ez a matematikai érzékenység intenzifikálja a jelentést, a matematikai képlet a jelentés intenzifikálódásának eszköze.⁶ Ilyen értelemben már a Szabó Lajos-féle *nyelvmatézisnek* (krisztianizmusa e legszokatlanabb metszetének) a vonzaskörében vagyunk. Ott, ahol a pontos szó kristályosítja ki a matematikai „képletet”, arányt.

Összefoglalva: ebben az érzékenységben egyszerre van jelen a hangzás *közvetlen* élménye, a *rejtett* jelzett – az egységes önmegismerésének a legtisztábban a dialógus drámájában kifejeződő drámája – iránti érzékenység, valamint a matematikai érzékenység, amely ennek az ellentétnek letisztult, szinte képletszerű formát ad, olyat, amelyben a közvetlen, nyers feszültség formát alkotó kérdéssé válhat. A kérdés úgy viszonylik a feszültséghez, ahogy az érzékenység az erőhöz és a matematikai forma a formális matematikai képlethez.

- 5 Az alapszólam és a rá saját, szabad ellenpontozó mozgásával rezonáló szólam együtt hozza létre a tiszta (érték)formát. A két szólam együtt az Egy. Egy-becsengésükben sem szűnik meg különbségük, „nincs unio mystica, nem olvadnak fel az Egyben, hanem együtt, az egymásnak és a tiszta számnak, arálynak való megfelelés révén új értéket hoznak létre”, a mindkét hangot átható konzonzonanciát. „Ez az áthatottság adja a zenei hang értékét. ... Az áthatottság csak úgy jöhet létre, ha a szabadon mozgó szólamok önálló mozgását hatja át az összhang egysége.”
- 6 A digitális világban ez azt jelenti, hogy a zenei forma csak ott kezdődik, ahol a zenei érzékenység *szembefeszül* a kitáguló hangzási lehetőségek mérhetetlen sokféleségével és a feltétlenül szükséges *egy* lehetőséget kutatja fel, amellyel kifejezheti, amit kifejeznie és megértenie belső parancs.

Röviden a Szabó Lajos-i nyelvmatézisről

Olyan érzékenységről van tehát szó, amely egyaránt átfogja a *közvetlen élmény* „nyers masszívuma” iránti érzékenységet és annak *értéke és jelentése* iránti érzékenységet; a kettőt *egy* formában jeleníti meg. És *ezt a formát, képletet maga a jelentés kristályosítja ki, a képlet a jelentés belső törvényszerűségeinek letisztult alakja*. Ez az érzékenység tehát nem szorul rá, hogy utólag keressen jelentést, értelmezést a képlethez, sem arra, hogy a jelentést kész képlet-nyelvbe próbálja belegyömöszölni. Azt a nyelvmatematikai pillanatot és aktust keressük fel tehát, ahol az érzékenységből éppen kikristályosodik a jelentés, és a jelentés kristályosítja ki a maga matematikáját, vagy „alapképletét”, amelyet a (szak)matematika részletez és szerszámossít.

A nyelvmatematikai érzékenység ereje nyilvánul meg egyes, az egész matematikát megalapozó, végsőkig letisztult bizonyításoknál: ezek ereje a koncentrált tömörségük és áttekinthetőségük. Innen energiátelt szépségük. A megfogalmazások tömörsége, áttekinthetősége és nyelvi-gondolati-esztétikai energiával teltsége nem korlátozható a szakmatematikai vagy annak hatókörébe tartozó fogalmazásokra. Szabó idézett megfogalmazása az okról szintén tömör, áttekinthető, axiomatikus megfogalmazás; olyan törvényszerűség, amely sok, egymástól távoli területet világít be, rámutat közös struktúrájukra, és eleve az *érzékenység nyelvén* van megfogalmazva, miközben valóban van benne valami, ami hűvösen fejez ki forró törvényszerűt. Nála ez a paradoxon ad értelmet a matematikának: „*Minél hidegebb matematikai törvényekben tudom belevinni erőszak nélkül a [forró] egzisztenciális problémákat megközelítő törvényeket, annál több garanciám van arra, hogy a tulajdonképpeni aktuális problémákat nem ejtem ki a kezemből*”, nem égetik meg a kezemet. Vegyük észre a paradoxont: úgy kell „lehűteni” az aktuális forró problémákat, hogy mégis érezhető maradjon forróságuk. És a (nyelv)matematikai érzékenység próbálja, hogy érzi-e ezt a forróságot a hűvös fogalmazás mögött.

Amikor Pascal a valószínűségszámítás nyelvén a fogadásra alapozva fogalmazza meg a hit melletti érvét, a matematika értelmének e paradox felfogása jegyében jár el. Arra törekszik, hogy a hit kérdését, amit Pascal mindig forró kérdésnek tekintett, hűvös matematikai törvényszerűségbe foglalja.

A pascali matematikai érzékenység szerkezete

Amikor tehát Pascal matematikai érzékenységét, érzékenysége szerkezetét elemezzük, elsősorban az ennek értelmet adó nyelvmatematikai aktust keressük. A kontrollkérdés pedig az, hogy ez az érzékenység mennyiben tisztán nyelvmatematikai, benne mennyiben hatja át egymást a nyelvi és a matematikai érzékenység, és mennyiben van már előre rögzült távolság a kettő

között. A pascali fogadás elemzésénél is konkrét ellenállásokkal szembesülünk. Mennyiben töri át a már kifejlődőben levő valószínűségszámítás kereteit Pascal nyelvi-metafizikai érintettsége és teremt új nyelvet, és mennyiben verik béklyóba gondolatát ezek a keretek – és milyen, a középkorból „örökölt” motívumok és újkori érdekek szövetsége határozza meg ezeket a kereteket? Hol helyettesíti a nyelvi érzékenységet annak egyetlen, retorikai metszete? Azt kérdezzük: sikerül-e Pascalnak a fogadás képletével olyan – mondjuk így – üdvmatematikai képletet alkotnia, amelyet nem temet maga alá a történelem tehetlenségi ereje? Nem elégedhetünk meg azzal, hogy a neokantiánus Cassirerrel csak az újkori racionalizmus Descartes-nál még feloldatlanul maradt ellentmondásainak tragikus kiéleződését látjuk benne, sem azzal, hogy a posztmodern jegyében Pascalt a logocentrizmus elleni hadjárat élharcosának állítjuk be.

A kockázat matematikájának kidolgozásánál Pascal (és Fermat) a már létező matematikától *addig idegen* (érintetlen) *jelenségkör* – a szerencse, az esetlegesség, mai, valójában nem adekvát szóval: a véletlen jelenségkörét – *érintik meg* a matematikai *érzékenységükkel*, s ezzel kockázatelemzés okává teszik. A valószínűségszámítás kialakulását a matematikatörténetek egyértelműen és egyoldalúan a szerencsejátékhoz, így Méré lovagnak egy, a kockajátékhoz kapcsolódó problémájához kötik. Ugyanakkor szemérmesen hallgatnak arról, hogy a kockázatok, nyeresi esélyek és tét-elosztások pontos kiszámítását ennél társadalmilag-történelmileg nyomósabb realitások tették sürgetővé: a kereskedelem, a befektetések jövedelmezősége, a bankok és életjáradékok kiszámításának a kérdése, röviden: az üzlet. Nem kell marxistának lenni ahhoz, hogy ez a szemérmesség gyanús legyen. Mi nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy eredendően vagyonszerzésről és vagyongyarapításról van szó.

Pascalt izgatta a kockázatkeresés fenomenológiája és matematikai elmélete, de ezzel ellenkező irányú okból, az igazság kutatásában betöltött szerepe érdekelte. Maga a kockázat és a szerencse kérdése meghosszabbítható és mérhető a *szerencse – sors – találkozás* problémáson, egészen addig a találkozásig, amiről Ady ír: „Vele szeretnék találkozni, / Az álommal, nagy, bolond hitben / S csak ennyit szólni: Isten, Isten / S újból imádkozni.” (*Álalom az Isten*)

Pascal a várható érték általa épp kialakított fogalmát az aktualitásáig akarva követni, „a bolondság és bosszúság mozzanatáig”, addig, hogy aktuálisan egyetemesen fájjon”, istenérvet próbál fakasztani belőle (233). A vagyonszerzés helyett itt az üdv megszerzése a tét; a „középkori” irányt az érv újkori matematikai formája ellenpontozza. De képletébe foglalja-e ezt az egész sort? Tegyük fel egyelőre, hogy az üdvösség megszerzése a találkozást jelenti, az isteni kegyelmet. Az érv maga ezt nem ígéri, csak azt mondja, hogy ez olyan *végtelenül* értékes nyeresémény, amelyhez képest minden tét értéke eltörpül, *véges*. Tehát végtelenül érde-

mes az üdvre fogadni, feltenni rá egész személyünket. Pascal, aki korábban teljes gőzzel részt vett az eleve elrendelés tana körüli vitában, most a tanban rejlő *arányt* ragadja meg, foglalja képletbe – ez nyelvmatematikai lépés –, és ezzel egyszersmind a *személyes* döntés súlyát emeli ki, állítja premier plánba. A tan matematikai transzformációja az isteni titkot titoknak tartja meg, de *áthelyezi a hangsúlyt az emberi drámára*. Ez az érv máig ható vonzereje.

Pascal érzékenységének egyik pólusa tehát a szerencsében, a kockázatban és a szerencse megragadásában levő erő iránti érzékenység, a másik, a formáló pólusa, amely ezt az erőt megérinti, hogy okká, egyenesen a hit okává tegye, az a paradox igazságszomjúság, amely a descartes-i *bizonyosságról* a hangsúlyt a *személyes kockázatra* helyezi. Ezt tükrözik matematikai érzékenységének pólusai, a végtelen és a véges iránti érzékenység.

Am, ahogyan a végtelen üdvösség nem azonos Istennel, aki azt kegyelemként adja, úgy Pascal a végtelenen belül is tesz egy, az egész „fogadás” szempontjából döntő megkülönböztetést a tiszta, határ és kiterjedés nélküli „végtelen végtelen”⁷ és a „számban levő végtelen” között, amelynek határa nincs, de kiterjedése van. És itt az érven belül is van egy váltás: magának a fogadásnak a téje nem a *végtelen végtelen*, hanem az örök üdvösség. Aminek, legalábbis Pascal érve szerint, van kiterjedése. Ezzel Pascal *az üdvösséget a szám-végtelen hatókörébe vonja*.

Vagy fordítva, a számban rejlő végtelent vonja az üdvösség hatókörébe? Döntő kérdés: ettől függ, hogy a jelentés kristályosítja-e ki a fogadás képletét, ami nyelvmatematikai lépés, vagy fordítva, a már (fél)ig kész matematikai képletbe vetíti bele utólag az üdvösség megszerzésének kérdését, ami nem az. A végtelen üdvöt Isten adja – van-e ennek megfelelője a „végtelen végtelen” és a számban levő végtelen között? Hatókörébe vonja-e a *végtelen végtelen* is a számban levő végtelent (ami a gondolatmenet során végtelen mennyiséggé, számmá is változik) – ha nem, akkor ez utóbbi óhatatlanul a végességhez fog hasonlítani.

Ezt a kérdést kell tehát minél több szempontból körüljárni. Három ilyen szempontot emelek ki. Mit mond Pascal itt és más töredékeiben a kétféle végtelenről? Milyen üdvtörténeti jelentőséget nyer a kockázat Pascalnál? Hiszen az üdvösség van hivatva rá, hogy a kockázatnak új, végtelen értelmet adjon, olyat, ami a hithez vezet. Végül: mi a következménye annak, hogy, bár magának az örök üdvnek a célja, értelme Isten, a „végtelen végte-

7 A 232. töredékben szereplő „*oszthatatlan és végtelen végtelen, mennyiség nélküli végtelen*”-ről van szó, és nem a 72. töredékben szereplő geometriai igazságok „*végtelenül végtelenségéről*”. A „számban levő végtelen” pedig arra utal, hogy a végtelen számsort a matematikus egyben tudja szemlélni, s nem egy „titokzatos legnagyobb számra”, mint Kołakowski véli. Ez az alapja már a legegyszerűbb számelméleti tételeknek is, de a geometriai igazságok végtelenségének is. Ezért is érthetetlen az emberi elmét végesnek gondolni. Az emberi elme végtelen, de az ember ellentmondása, hogy ez az ő végtelenje véges öntudatba van zárva. Megküzdeni ezzel az ellentmondással, saját léte ellentmondásával: ez az ő üdvtörténeti feladata.

len”, a vele való találkozás, ez az érv során háttérbe szorul, s helyét az örök üdv foglalja el, amely tehát e két végtelen között van hivatva *közvetíteni* – vajon megtörténik-e ez a közvetítés?

Pascal tehát az immár számítható kockázatot új, a szerencsejátékokat és az üzletet motiválónál mélyebb okká akarja tenni, egyszersmind minden *véges* számítást áthúzva, megsemmisítve: máshol leértékelően beszél a (véges) valószínűségszámításról. Az puszta emberi tekintélyen alapszik, így észszerű lehet, de szent nem (920). Amit így érthetünk: egyedül attól lesz szent, ha az üdvösséget helyezzük a középpontjába.

Ez azonban kettős igazsághoz vezet. Még akkor is, ha az üdvösség megszerzése az ady-i találkozást jelenti; az isteni kegyelmet. Ha a fogadás nyelvmatematikai arányképletét a kockázatban levő erőnek e találkozásig (a Memorial pillanatáig?) való visszakövetése és legmélyebb ellenállásainkkal való ütköztetése rajzolná is ki – vagyis visszakövetése a „bolondság és bosszúság” pontjáig –, maga a matematika akkor sem áll meg itt. A kapott képletet „szerszamosítja”, eszközösíti, hogy erejét alkalmazhatóvá tegye a felszínibb ellenállásaink sorával való küzdelemben. És minden eszköz veszélye, hogy önállósul céljától. Az ellenállás válik céllá, tehetetlenségi ereje határozza meg a célokat; Pascal nyelvén: a szenttől elszakadó emberi tekintély. A nyelvmatézisnek tehát a matematika eszközösítő erejét és az ebben rejlő kísértést is képletébe kell foglalnia. Ha már az eredeti képletben megjelenik az érzékenységek közötti feloldatlan törés, akkor a tehetetlenségi erő fog érvényesülni az alkalmazásában, így a valószínűségszámításban is; a matematika a történelem tehetetlenségi erejének szolgálója lesz.

Ez ad súlyt Pascal vállalkozásának, de érzékenysége már jelzett belső problémáinak is. További probléma, hogy ha az üdvösség elszakad a „végtelen végtelentől”, akkor hasonul a pusztá halhatatlansághoz, amelynek az üdvösséggel ellentétben már nem Isten, minden érték forrása áll a középpontjában.

Érzékenységek értékelésének kettős feltétele

A problémák a pascali érzékenység fent elemzett struktúrájából következnek. A hit kérdései iránti érzékenység és a világi kockázat iránti érzékenység, a dogmatikai és a matematikai érzékenység, ha eredendően nem is feltétlenül, de történelmileg adottan mégis ellentétben áll, így magában Pascalban is ütközik egymással.⁸ Az érvben a két, az egységet megteremteni hivatott érzé-

8 Pavlovits monográfiájában Pascal gondolati-nyelvi tisztaságát hangsúlyozza. Világosan elkülönítve, körültekintően és jól követhetően tárgyalja azt, amit Pascal az alkotói érzékenysége egyes területein, így a matematika, a fizika, az ismeretelmélet, a moráleteológia, a kegyelemtan, az apológia területén létrehozott (talán csak a szkeptikus Pascalt nem tematizálja). E módszer részletes értékelését lásd az elektronikus változatban.

kenység a nyelvi és a matematikai érzékenység. És minél közelebb férkőzünk a pascali érzékenység eleven centrumához, minél közelebb vagyunk az érzékenység felgyúlásának pillanatához, annál elemezhetőbbé válik a benne egymással küzdő és egymást áthatni törekvő érzékenységek egymást át- vagy át-nem-hatása, és ezek oka. Mert minden érzékenységben, és éppen felgyúlása pillanatában a leginkább, ott rejlik az érzékenység magára az érzékenység ősjelenségére – valahogy úgy, ahogy Eckhart mesé szerint minden gabona legbelső természete a búzára utal. És felgyúlása tüzével és fényével fényt vet az érzékenységek egész kozmoszára is. Itt válik összehasonlíthatóvá tüze és fénye más érzékenységek tüzével és fényével.

Másrészt, éppen mert érzékenység, önmagára is fokozottan érzékeny – ami ellenállást is jelent a többi érzékenységgel szemben. Ezt is számításba kell vennünk, amikor a pascali komplex érzékenységből kikristályosodó érvet vizsgáljuk. Önmagára vonatkozásuk, mondjuk így: hiúságuk ellenállást is jelent az érzékenységek egységével szemben. Minden, ami létezik, a maga „szubjektív módján” létezik, ellentmondás volna, ha éppen az érzékenység nem egy ilyen ellentéttel együtt jelentkezne. „Minden a maga módján létezik – nem létezhet más módján! Ez az *identitás* megjelenése gazdag formában”, és belső törvényszerűségeit csak úgy ismerhetjük meg, ha nem kikapcsoljuk vagy partikularizáljuk a szubjektivitást, hanem teljes valóságát tudomásul vesszük. Teljes valósága ott gyullad fel, ahol a szubjektivitások megütköznek, megharcolnak azért, hogy egymásra ismerjenek, találkozzanak. Itt is: „érzékenységek kegyetlen találkozója”.

Azt vizsgáljuk tehát, hogy a pascali érzékenység-struktúrában eleven érzékenységek mennyiben ismernek egymásra, és „hiúságuk” mennyiben jelent ellenállást a találkozással szemben. De ha értékelni akarjuk őket, akkor erre a „hiúságukra”, a találkozással szembeni, önigenlésükből következő ellenállásukra is érzékenynek kell lennünk. Enélkül, tehát a *teljes* ellenállás-struktúrára való érzékenység nélkül nincs valódi értékelés.

Az értékeléstől és legfőképp az egységes értékeléstől való félelem mögött az itt leírt kettős erőfeszítés, a hozzá szükséges folytonos éberség tagadása áll. A kettős igazságok e kettős-egy mozgás megszakadásából, két irányának szétszakadásából születnek. A matematikai „kettő” problémájánál vagyunk! Mert a matematika eredendően *ennek* az értékelésnek a matematikájaként van a helyén.

A pascali fogadás hatalmas ívet feszít ki, hogy a szórakozáshoz és a világi, relatív nyereséghez tartozó kockázattól eljusson ennek teljes ellentétéhez, az egyetlen végtelen érték, az üdvösség melletti elkötelezettséghez. Hatalmas ív – hatalmas ellenállás-struktúra, amelyen át kell küzdenie magát, hogy a fogadást szükségszerű jónak láttató képletbe fogalmazhassa. Ezt az ellenállás-struktúrát kell áttekintenünk, hogy megválaszolhassuk a kérdést: sikerül-e ez Pascalnak.

A történelmi fordulópont – a dogmatika felváltása a matematika nyelvével?

Az ellenállás-struktúra egyik metszete az a történelmi-üdv-történeti szituáció, amelyben a vita zajlik. A tulajdonképpeni érvet hosszú és szövevényes, korántsem egy szempontú előzetes megfontolások előzik meg, néhány fontosabb pontját már említettem. Ezek eredményeként képzelt és valóságos, belső-külső szkeptikus vitapartnerének⁹ elébe menve oda jut, hogy az értelem nem tudhat semmit Isten létezéséről vagy nem létezéséről. Ám „*a keresztények választottak. [Őn] sem hibáztathatja őket az értelem alapján.*” Eddig tartana az érv, ha a problémátlanul az egyházhoz tartozókat akarná igazolni. S akkor a *valószínűségszámításnak* sem volna szerepe. Csak *azon a ponton kap szerepet, ahol az egyházhoz tartozás már nem magától értetődő*: a vitapartnernek sem a problémátlanul az egyházhoz tartozók választásával van gondja, hanem azokkal, akiknek itt kérdéseik vannak, mégis elfogadják az egyház tanítását.

Mondhatjuk: a történelmi-üdv-történeti szituáció fordulópontjánál vagyunk. Másrészt itt Pascalra, egyik – félig takart – arcára ismerünk. Ahol az értelem szerinte éppen a legfontosabb kérdésben teljesen tanácstalan, ott kap szerepet a valószínűségszámítás. Ez az értelem azért mond csődöt, mert egyoldalúan a *bizonyosságot* keresi. Márpedig az *igazsághoz*, s így az *igaz bizonyossághoz* is *egyedül kockázat révén juthatunk*. Minél nagyobb és értékesebb az igazság, annál nagyobb kockázat révén. Pascal és Descartes elmentének itt van az egzisztenciális oka. Ezért jelenik meg a pascali érzékenység egyik pólusaként az igazság kutatásában foglalt *személyes*, kockázati elem. Ezzel az érzékenységgel akarja tehát megérinteni a valószínűségszámítást, hogy a benne érzett erőt okká, Isten melletti elméleti és gyakorlati, akarati döntés okává tegye.

Az elméleti-matematikai fogalmazás/formulázás van hivatva premier plánba állítani a személyes-egzisztenciális mozzanatot. Az egzisztenciálisan forró matematikai képlet (arányba foglálás) van hivatva olyan tisztán megvilágítani, hogy ne lehessen kitérni előle, majd a 95. töredék értelmében a képlet igazsága is fokozatosan érzelemmé váljon. Ez legalábbis kísérlet jelentés és képlet *elválaszthatatlan* kapcsolatba hozására – ennyiben nyelv-matematikai kísérlet.

Pascal a kockázat centrumba állításával egyszerre harcol a descartes-i tudományos racionalizmus bizonyossága és a kér-

9 Goldmann szerint a fogadás kételkedő vitapartner is maga Pascal. Nem erős érv az, amely nem magát az érvelőt is belülről érintő ellenállással küzd meg. Ám az érv bonyolultságát és törekenységét okozza és fokozza, hogy Pascal az érvelés folyamán nem mindig fogja meghallgatni vitapartnerét. A 229. töredék viszont tekinthető a „vitapartner” vallomásának. A fogalmazás Pascale, aki nem tudta volna ilyen drámaian megfogalmazni, ha nem magából meríti azt, amit kifejez. – A „fogadás” idézeteit idézőjelben, dőlt betűvel hozom.

déstelenül az egyházhoz tartozás ellen – de a kockázat fedezete a hit. A hit, amely „elszántan szembenéz a kétely démonával, amely elválaszthatatlan a hit szellemétől” (Eliot).

Érdeemes tehát e fordulópontnak mind a történelmi-üdvörténeti, mind az egzisztenciális metszetét, a dogmatikai kérdés matematizálásának, illetve a kockázat üdvörténetivé avatásának kísérletét közelebbről is megvizsgálni.

Tehát: „*Vagy van Isten, vagy nincs*” – az értelem erről nem világosít fel. „*Mármost melyik felfogás mellé álljunk?*”, teszi fel a kérdést Pascal, szándéka szerint – a többes szám ezt tanúsítja – együtt haladva vitapartnerével.

Az értelem nem dönthet: „*végtelen káosz választ el bennünket*” (nyilván: Istentől), állítja Pascal. De mi az oka ennek a végtelen káosznak? Pascal kérdés nélkül magától értetődőnek veszi, hogy a bűn miatt végességébe zárt ember végessé lett értelme az ok. De *mi ennek az oknak az oka?* Zárhatta-e egy *véges* ok az eredetileg *végtelen* kegyelemre (amiről a kor dogmatikus vitáiban sok szó esett) és a *végtelen* igazságra (amiről e vitákban nem esett szó) teremtett embert végességbe? Az ember most is végtelen és véges ütközőpontján él. Nem a végesség ismert(?) rendetlen rendjéhez való ragaszkodás torzítja-e káosszá azt a rendet, ami túl van rajta, de amivel léte mégis határos, s amely állandóan irritálóan, ébresztően, biztatóan és fenyegetően, vonzóan és taszítóan jelentkezik? Közeledik és távolodik. Innen az egyensúly nélküli bizonytalan hányódás az egyik végteltől a másikig (72).

Az ok okának a kérdése a bűn *eredetére* vonatkozó kérdés. A kort nem ez, hanem a bűn *következménye* izgatta. Éles dogmatikus vita tárgya volt az eleve elrendelésnek az a janzenisták által radikálisan képviselt felfogása, amely szerint minden ember eleve kárhozatra méltó és csak Isten tudja, hogy közülük kit választ ki mégis üdvösségre. Az ember számára ez titok. Ezért úgy kell élnünk, mintha az üdvre lennénk kiválasztva, és másokra is úgy kell néznünk, mintha üdvre lennének kiválasztva.

Pascal teljes erőbedobással vetette magát a dogmatikus vitába. „Politikailag” egyértelműen a janzenisták oldalán – e célból is írta a *Vidéki leveleket*, teológiailag azonban részben távolságot tartva tőlük. A fogadással ki akarja vonni a kérdést a dogmatikai vitából, hogy közelebb férjen a lényegéhez. *A dogmatikát a matematikára cseréli*, ez forradalmi lépés. Ezen belül megkísérli feltárni a szerencsejáték és szórakozás, és általában a *kockáztatás üdvörténeti értelmét*. Úgy érzi, hogy az üdvösség iránti érzékenysége és a matematikai érzékenysége olyan összehangolt egységben van, amellyel meg tudja érinteni a kockázatban levő erőt és végtelen elköteleződés okává, döntéssé tudja avatni; a „*végtelen távolságból*” közelséget tud csíholni. Fontos kísérlet, ha, hogy stílusosak legyünk, nem is a legszerencsésebb csillagzat, a végesnek deklarált értelem csillagzata alatt indul. Ami azt is jelenti, hogy a bűn eredetének, az ok okának a kérdését továbbra sem teszi fel.

Pascal maga is tisztán látja, hogy lépése radikális fordulat. Ágostonnal, a janzenisták legfőbb szentjével hasonlítja össze magát, és implicite Ágoston üdvtanával is összehasonlítja a sajátját, amikor megállapítja, hogy ő látja, amit az általa nagyon tisztelt Ágoston sem látott, ti. hogy szükség van az üdvtörténetileg értékelt kockázat *elméletére*. „Szent Ágoston felismerte, hogy a tengeren, a csatában stb. a bizonytalanért törjük magunkat; nem látta azonban meg a nyerési és veszési esély szabályát, amely bebizonyítja, hogy így is kell cselekednünk.” Az okok felfedezőihez viszonyítva olyan tehát, mint az eszükkel is látókhöz képest a csak szemükkel látók. Az Ágoston által felismert okozatok észszel láthatók, de „ahhoz viszonyítva, amelyik felismeri az okokat, ez az ész olyan, mint a test érzékszervei az észhez viszonyítva” (234). Ezt Goldmann is hangsúlyozza, de azt a következtetést nem vonja le, hogy Pascal itt kifejezetten a magasabb értelemben vett észnek vindikálja azt a belátást, amelyet általában a valószínűségszámítás és konkrétan az istenérve nyújt. Implicite azzal az igénnyel lép fel, hogy ez a *matematikai értelem integrálja az ágostoni üdvtant*. Az újkori matematika a középkor, sőt a patrisztika korának Pascal szemében középponti teljesítményét. Újra látjuk, hogy a valószínűségszámítás a legkevésbé sem „esetleges elem” a pascali érvben.¹⁰

Nagy a tét: nem mindegy, hogy a szerencsejátékok elméletét vonja be Isten létének kutatásába, vagy fordítva: Isten létezését teszi függővé a szerencsejátékok elméletéből levonható szabályoktól – bizonyosságoktól. Utóbbi így is fogalmazhatjuk: *kockára tudja-e tenni a bizonytalanságból a valószínűségszámítás révén nyert bizonyosságát Isten létének a kutatásáért?*

Mert ne feledjük: a valószínűségszámítás lényege, hogy nem ismer örökre elkötelező akarati aktust, csak esetlegességet, a fogadás tétje Pascalnál viszont ilyet céloz: olyan fogadást, amely az ellentétes irányú bizonytalanságok küzdelmére rányomja az Egy, a döntés bélyegét. De itt Pascal kétértelmű marad. Mint látni fogjuk, érzékenységeinek egy belső vakfoltja, Egy-érzékenységeinek hiánya miatt.

(Folytatás a következő számban)

10 Kołakowski a fordított irányt látja döntőnek, azt, hogy Pascal a középkori szemléletet újrafogalmazó „három renden” (test – elme – kegyelem rendjén) belül akar helyet teremteni az újkori tudományos kutatásnak. De a *Pascal modernsége* c. zárófejezetben arra a következtetésre jut, hogy Pascal „azokhoz az emberekhez szól, akik el tudják viselni a szüntelen kétségeket és bizonytalanságot az egyetlen dologban, ami valóban fontos”. Mi ezt a Pascalt elemezzük. Aki szerint egy mű írásakor „legutoljára tudjuk meg, mivel is kezdjük” (19). Talán ő maga is mindvégig azt az első mondatot kereste, amely egybefoglalná a „három rend” merev dogmatikáját és az azt szétfeszítő szüntelen nyugtalan bizonytalanságot és kutatást. A *Gondolatok* befejezetlenségének legmélyebb oka talán éppen az, hogy nem találta meg azt az *egy középpontot*, ahonnan ezt a két ellentétes irányt egyben tudta volna látni. Azt a bizonyosságot, amely Tábor Béla szerint „ellentétes bizonytalanságok pozitív egyensúlya”.